

Μνήμων

Τόμ. 4 (1974)

Τ Ο Μ Ο Σ Τ Ε Τ Α Ρ Τ Ο Σ

ΜΝΗΜΩΝ

ΧΡΗΣΤΟΣ Κ. ΛΟΥΚΟΣ : 'Ο Κυβερνήτης 'Ιω. Καποδίστριας και οί Μαυρομυζαλαίτοι • ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ : Μιά προσπάθεια για την ἄρση τοῦ Βουλγαρικοῦ σχίσματος (Νοέμβριος 1912) • ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ : Μαμελοῦκοι 'Ελληνικῆς καταγωγῆς (οί ἀδελφοί Γαῖτα) • ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΔΙΚΑ : Παράγοντες τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας γύρω στό 1875 • ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ : Τό ἐπίμαχο θέμα τῆς ἐπετηρίδος τοῦ στρατοῦ τοῦ 1927 • ΒΓΕΝΑ Α. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ : 'Η δίκη τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδου (1829 - 1830) • Βιβλιογραφία 'Ιστορίας τοῦ Νέου 'Ελληνισμοῦ (1973).

Α Θ Η Ν Α 1 9 7 4

ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ (ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1912)

ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ

doi: [10.12681/mnimon.180](https://doi.org/10.12681/mnimon.180)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ Ε. (1974). ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ (ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1912). *Μνήμων*, 4, 111–120. <https://doi.org/10.12681/mnimon.180>

ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ

(ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1912)

Ένα πολὺ σημαντικό κεφάλαιο στὶς ἑλληνοβουλγαρικὲς σχέσεις ἀποτέλεσε τὸν 19ο αἰώνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ ἡ σχέση τοῦ Πατριαρχείου μὲ τὴ Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία. Μὲ τὴν ἀφύπνιση τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικισμοῦ γύρω στὰ 1860 οἱ Βούλγαροι ζήτησαν νὰ ἀποκτήσουν δική τους ἐθνικὴ ἐκκλησία, αὐτόνομη κάτω ἀπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Πατριαρχείου. Ὄταν οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ προβλήματος κατέληξαν σὲ ρήξη μεταξὺ Πατριαρχείου καὶ Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, ἡ Πύλη, στὶς 11 Μαρτίου 1871, ἐξέδωσε φερμάνι μὲ τὸ ὁποῖο ἰδρύθηκε ἡ αὐτόνομη Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ ἡ Ἐξαρχία περιλάμβανε 17 μητροπόλεις· ὁποιαδήποτε ὅμως μητρόπολη μποροῦσε νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ νὰ ὑπαχθῇ στὴν Ἐξαρχία ἂν τὸ ζητοῦσε μὲ ψῆφο τὸ ἓνα τρίτο τῶν κατοίκων της. Τὸ φερμάνι αὐτὸ ἦταν μεγάλο βῆμα στὴν ἀνάπτυξη τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ πλῆγμα γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Ἀφοῦ ἀπέτυχαν ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ συμφιλίωση, τὸ 1872 ὁ Πατριάρχης Ἀνθίμος ΣΤ' ἀνακήρυξε τὴν Ἐξαρχία σχισματικὴ καὶ ἀφόρισε τὸν Ἐπίσκοπο¹.

1. Βραχυγραφίαι : ΑΥΕ : Ἀρχεῖον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν· ΑΑΚ : φάκελος ἀνευ ἀριθμοῦ κατατάξεως.

Γιὰ τὸ βουλγαρικὸ σχίσμα ἔχουν γραφῇ πολυάριθμα ἔργα, ἑλληνικά, βουλγαρικά καὶ σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες. Ἀναφέρονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴν περίοδο τῆς δημιουργίας τῆς Ἐξαρχίας καὶ στὴν ἀνακήρυξη τοῦ σχίσματος. Τὰ βασικώτερα εἶναι : D. Drossos *Le Schisme ecclesiastique bulgare*, Athènes 1919. A. Ischirkoff *La Macedoine et la constitution de l'exarchat bulgare*, Lausanne 1918· E. I. Καρπάθιος, «Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία», *Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. Β' σ. 628 - 686· Χρ. Παπαδόπουλος, «Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. Ζ' σ. 672 - 682· L. S. Stavrianos, «L'institution de l'exarchat bulgare : Son influence sur les relations balkaniques», *Les Balkans*, XI (1939) 56 - 69, S. Zankov, *Die Verfassung der bulgarischen orthodoxen Kirche*, Zürich 1918· Βουλ-

Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἐντάθηκε ἰδιαίτερα μετὰ τὴ Βερολίνειο συνθήκη. Μετὰ τὸ 1878, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ ἐλληνικὸ καὶ τὸ βουλγαρικὸ στοιχεῖο ἀποδύθηκαν σὲ ἀγώνα ἐπικρατήσεως στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη. Οἱ ἐθνικοὶ αὐτοὶ ἀγῶνες εἶχαν σὰν πνευματικὸ φορέα τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἐκκλησία². Μὲ τὴν ἀνοχὴ καὶ τὴν ἐνθάρρυνση τῆς Πύλης ἡ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία κατόρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπιρροή της στοὺς σλαβόφωνους πληθυσμοὺς τῆς Μακεδονίας. Τὸ μοναδικὸ ὄπλο ποὺ διέθετε τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς ἐξαρχικῆς προπαγάνδας - ἰδίως σὲ σλαβόφωνες ὁρθόδοξες περιοχὲς χωρὶς ἀναπτυγμένη ἐθνικὴ συνείδηση - ἦταν ἡ ἀνακήρυξη τοῦ σχίσματος.

Ὡς τὸ 1908 οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες εἶχαν κυρίως τὴ μορφή ἐνόπλων συγκρούσεων ἀνάμεσα σὲ ομάδες ἀνταρτῶν. Ἀπὸ τὴν κατάρρευση ὅμως τοῦ Χαμηδικοῦ καθεστώτος στὰ 1908 πῆραν ἄλλη μορφή μὲ ἐμφαση στὴν προπαγάνδα. Ὁ ἐνοπλος ἀγώνας μεταβλήθηκε σὲ ἀγώνα, ἐξ ἴσου ἀδυσώπητο γιὰ πολιτιστικὴ ὑπεροχή³.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως τὸν χειμῶνα τοῦ 1910 - 1911 στὰ πλαίσια τῆς ἐλληνοβουλγαρικῆς προσεγγίσεως καὶ τῆς συνεργασίας ποὺ ἐγκαινιάσθηκε ἀνάμεσα στὶς δύο ἐθνότητες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἡ ὀξύτητα αὐτὴ χαλάρωσε, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἐξαφανισθῇ ἐντελῶς. Εἶναι στὴν προκειμένη περίπτωσι χαρακτηριστικὲς τῆς ἀνησυχίας τοῦ ἐλληνισμοῦ οἱ ὁδηγίες τῆς Ἀθήνας πρὸς τὰ ἐλληνικὰ προξενεῖα τὸν χειμῶνα αὐτό, ὅταν σημειώθηκε ὕφεση στὸν ἐλληνοβουλγαρικὸ ἀνταγωνισμό στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη. Ἐπειδὴ εἶχε χαλαρώσει καὶ ἡ ἀντίθεση μετὰ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ Ἐξαρχίας, ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ παρασῶρθοῦν οἱ βουλγαρόφωνοι ὁρθόδοξοι ἀπὸ τὴν βουλγαρικὴ προπαγάνδα καὶ νὰ ὑπα-

γαρικά : M. A r n a u d o v, Kama istorjata balgarskata schizma, Sofija 1925, τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Ehzarh Iosif i balgaskata kulturna borba sled sazdaneto na Exzarhijata (Ὁ Ἐξάρχος Ἰωσήφ καὶ ὁ βουλγαρικὸς πολιτιστικὸς ἀγώνας γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς Ἐξαρχίας) Sofija 1940. Τὰ ἔργα τῶν Γ. Κ ο ν ἰ δ ἄ ρ η, Ἡ ἄρσις τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, Ἀθῆναι 1958 καὶ Β. Μ ο υ σ τ ἄ κ η, «Βουλγαρικὴ ἐκκλησία», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, Ἀθῆναι 1963. τ. Γ'. σ. 994 - 1016, μετὰ ἀπὸ μιὰ εἰσαγωγή γιὰ τὸ ζήτημα στὸν 19ο αἰῶνα καὶ γιὰ τίς ἀρχὲς τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικισμοῦ περνοῦν στὴν ἀπόπειρα γιὰ ἄρση τοῦ σχίσματος ποὺ ἐγίνε στὰ 1930 - 35 καὶ στὴν τελικὴ του ἄρση στὰ 1945 χωρὶς νὰ ἀναφέρονται στὴν προσέγγιση τῆς περιόδου 1911 - 1913.

2. Γιὰ τοὺς πολιτιστικοὺς φορεῖς στὴ Μακεδονία βλ. Σ τ έ φ. Π α π α - δ ὀ π ο υ λ ο ς, Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970.

3. Φ. Β ι ρ β ἱ λ η ς, «Ἡ νέα ὄψις τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος καὶ ἡ ἀναγκαία πολιτικὴ», *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον*, 2 (1909) 54 - 58.

χθοῦν στήν Ἑξαρχία. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση λοιπὸν συνιστοῦσε στοὺς προξένους νὰ διαφωτίσουν τοὺς χωρικοὺς νὰ μὴ παραπλανῶνται ἀπὸ τὴ βουλγαρική προπαγάνδα γιατί δὲν εἶχε ἀρθῇ τὸ σχίσμα, οὔτε καὶ ἦταν δυνατό νὰ ἀρθῇ⁴. Ἡ θέση τῆς Ἑλλάδας στὸ ζήτημα αὐτό, μὲ τὴν ὁποία ἦταν σύμφωνη καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου, ἦταν ἡ ἀκόλουθη : «*Επιβάλλεται τῷ Πατριαρχείῳ οὐχὶ νὰ ἄρῃ τὸ σχίσμα — πρᾶξιν δυναμένην νὰ ἡγήσῃ κακῶς παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις ξενολώσσοις πληθυσμοῖς καὶ νὰ ἔξῃ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν προσχώρησιν τούτων εἰς τὴν Ἑξαρχίαν — ἀλλὰ νὰ διατηρῇ ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς τὴν Ἑξαρχίαν καὶ νὰ συνεννοῇται μετ' αὐτῆς ἐπὶ τῶν κοινῇ ἐνδιαφερόντων τοὺς χριστιανικοὺς ἐν γένει πληθυσμοὺς ζητημάτων ἐν Τουρκίᾳ ὡς καὶ ἐπὶ τῶν γεννωμένων τυχόν ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ ζητημάτων μεταξὺ ἐλληνικοῦ καὶ βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ*». Ἐπειδὴ δὲ ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ Βούλγαροι ἐπιθυμοῦσαν τὴ συνεννόησιν πιθανὸ νὰ ἦταν καὶ ἡ ἄρση τοῦ σχίσματος («*ἐνδείκνυνται νὰ ὤμειν ἐπιφυλακτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων λέγοντες μὲν αὐτοῖς ὅτι καὶ ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν τὴν ἄρσιν τοῦ σχίσματος μὴ ἀφίοντες δὲ τὸ Πατριαρχεῖον ἵνα προβῇ εἰς τοιαύτην τινὰ πρᾶξιν, καὶ ὑποδεικνύοντες μὲν τοῖς ἡμετέροις σλανοφώνοις πληθυσμοῖς νὰ φέρονται καλῶς πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἀλλὰ μόνον μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ μὴ ὑπείκωσι εἰς δολίας αὐτῶν εἰσηγήσεις καὶ ἐγκαταλίπωσι τὴν πάτριον αὐτῶν θρησκείαν*»)⁵.

Ἀντίθετα ἡ Ἑξαρχία ἔκανε πολλὰς ἀπόπειρες γιὰ ἄρση τοῦ σχίσματος. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1911, μὲ ἀφορμὴ τὴ σύμπραξιν τῶν Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων βουλευτῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν στήν Κωνσταντινούπολη⁶, ἀντιπρόσωποι τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἑξαρχίας ἀνέλαβαν

4. Ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργοῦ πρὸς τὰ Προξενεῖα, Ἀθῆναι 1/14 Φεβρουαρίου 1911 : ΑΥΕ 1911 Β/53/2766.

5. Ὑπόμνημα Ἰ. Δραγούμη, Ἑλληνοβουλγαρική Συνεννόησις, Ἀθῆναι 15/28 Φεβρουαρίου 1911 : ΑΥΕ 1911 Α/6/ἄ. ἀρ. Ἡ προσωπικὴ γνώμη τοῦ Πατριάρχῃ Ἰωακείμ Γ' στὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν εἶναι ὑπόλυτα ἐξακριβωμένη καὶ πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ ἴδιος ὑποστήριζε τὴν ἐλληνοβουλγαρική συνεννόησιν καὶ πίστευε ὅτι τὸ σχίσμα ἦταν ἐπιζήμιον γιὰ τὸν ἐλληνισμό. Στὴ λήψη ὅμως ἀποφάσεων δεσμευόταν ἀπὸ τὴ γνώμῃ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, πού ἀκολουθοῦσε τὶς ὑποδείξεις τῆς ἐλληνικῆς πρεσβείας στήν Πόλιν. Ὅταν τὸ 1910 ὁ Ἰωακείμ πρότεινε τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἀντιτάχθηκε στήν πρότασίν του. Βλ. P. Nikov, La renaissance bulgare à Varna et ses environs; le métropolitte Joachim et sa correspondance, Sofia 1934, σ. 186 (βουλγαρικά).

6. Οἱ ἐκλογὲς γιὰ τὸ πρῶτο Ὀθωμανικὸ κοινοβούλιο ἐγίναν τὸ Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον τοῦ 1908 καὶ ἡ Βουλὴ ἄρχισε τὶς ἐργασίες της στίς 17 Δεκεμβρίου. Στοὺς 288 βουλευτὲς ὑπῆρχαν 147 Τούρκοι 60 Ἀραβες, 27 Ἀλβανοί, 26 Ἕλληνες, 14 Ἀρμένιοι, 10 Σλάβοι καὶ 4 Ἑβραῖοι. Βλ. F. A h m a d , The Young Turks, Oxford 1969, σ. 28 - 29.

νὰ μελετήσουν ἐνδεχόμενη ἄρση τοῦ σχίσματος, ἀλλὰ ἀποφάσισαν νὰ ἀναβάλουν τὴ λύση τοῦ ζητήματος γιὰ ἀργότερα.

Στὰ πλαίσια ἐξ ἄλλου τῆς ἐλληνοβουλγαρικῆς πολιτικῆς συνεννοήσεως ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση προσπάθησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Βουλγαρίας, πού εἶχαν καταπατηθῇ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διωγμῶν τοῦ 1906. Ἡ Βουλγαρικὴ Κυβέρνηση ὁμῶς ζήτησε σὰν ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἀπάντησε ὅτι αὐτὸ ἀποτελοῦσε ὑπόθεση τοῦ Πατριαρχείου, στὸ ὁποῖο ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση δὲν εἶχε ἀρμοδιότητα νὰ ἐπεμβαίῃ, καὶ ἔτσι καμιά πρόοδος δὲν συντελέσθηκε⁷.

Ἐπίσης ἀργότερα, κατὰ τὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς ἐλληνοβουλγαρικῆς συμμαχίας, ὁ Βούλγαρος πρωθυπουργὸς I. Gueson παραπονέθηκε δριμύτατα στὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴ Δ. Πανᾶ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση δὲν ἦταν ἐντελῶς ἀνεύθυνη γιὰ τὴν ἐμμονὴ τοῦ Πατριαρχείου στὸ ζήτημα τοῦ σχίσματος. Ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης τὸ εἶχε ὁμολογήσει στὸν Ἐξάρχο. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἐπανέλαβε, χωρὶς νὰ γίνῃ πιστευτὴ, τὴν ἀδυναμία της νὰ ἐπέμβῃ στὸ Πατριαρχεῖο καὶ ὑποστήριξε ὅτι, ὅταν οἱ δύο κυβερνήσεις κατέληγαν σὲ συμφωνία, τότε καὶ οἱ διαπραγματεύσεις μεταξὺ Πατριαρχείου καὶ Ἐξαρχίας θὰ εἶχαν μεγαλύτερες πιθανότητες ἐπιτυχίας⁸.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Βουλγαρικὴ Κυβέρνηση τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος ὑποστήριξε καὶ ἡ Ρωσία, ἐπιθυμώντας καὶ αὐτὴ τὴν ἐλληνοβουλγαρικὴ συνεννόηση. Γι' αὐτὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1912 ὁ ἀρχιμανδρίτης Μόσχας, εἰσηγούμενος τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος, ζήτησε νὰ μάθῃ τὶς διαθέσεις τοῦ Πατριαρχείου προκειμένου νὰ στείλῃ Ρῶσο μεσάζοντα γιὰ τὶς διαπραγματεύσεις. Ἀλλὰ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, συμεριζόμενη τὶς σκέψεις καὶ ὑποδείξεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, τήρησε στάση ἀναβλητικὴ⁹.

Ἀλλὰ καὶ κάθε ἀπευθείας προσπάθεια τῆς Ἐξαρχίας γιὰ προσέγγιση τὸ Πατριαρχεῖο τὴν ἀντιμετώπιζε μὲ καχυποψία καὶ ἀπαντοῦσε, σύμφωνα μὲ τὶς ὑποδείξεις τῆς Ἀθήνας, πάντα ἀρνητικά: τὸ πρόβλημα ἦταν δυσχερέστατο καὶ ἡ στιγμὴ ἀκατάλληλη γιὰ τὴ λύση του, γιατί θὰ

7. Δ. Πανᾶς (Σόφια) πρὸς Ἱ. Γρυπάρη (Ἀθήνα), ἀρ. 1047, Σόφια 9/22 Αὐγούστου 1911 : ΑΥΕ 1911 Α/9/22176.

8. Δ. Πανᾶς (Σόφια) πρὸς Ἱ. Γρυπάρη (Ἀθήνα), ἡμιεπίσημος, Σόφια 28/12 Μαρτίου 1912· Ἱ. Γρυπάρης (Ἀθήνα) πρὸς Δ. Πανᾶ (Σόφια), σχ. τηλ. Ἀθήναι 2/15 Μαρτίου 1912 : ΑΥΕ 1912 ΑΑΚ, ΙΑ' ἰδ. πρωτ. 9.

9. Ἱ. Ἀλεξανδρόπουλος (Κων/πολη) πρὸς Ἱ. Γρυπάρη (Ἀθήνα), ἀρ. 769, Κων/πολις 16/29 Φεβρουαρίου 1912· ἐσωκλ. Ἰάκωβος Β' Ἀρχιμανδρίτης Μόσχας πρὸς Πατριάρχη, 24/6 Φεβρουαρίου 1912 : ΑΥΕ 1912 ΑΑΚ ΙΑ' Β/35/5535.

ἐπιβράδυνε τὴ λύση ἄλλων ἐπειγόντων θεμάτων¹⁰. Οἱ λόγοι ὅμως ἦταν καθαρὰ ἐθνικοί. Ὁ μὲν Ἐξάρχος ζητοῦσε τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος γιὰ νὰ παραμεριستῇ κάθε ἐμπόδιο στὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τῆς Βουλγαρίας στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη, τὸ δὲ Πατριαρχεῖο φοβόταν ὅτι ἡ ἄρση ἀκριβῶς τοῦ σχίσματος θὰ προκαλοῦσε σύγχυση στοὺς μακεδονικοὺς πληθυσμούς, οἱ ὅποιοι κάτω ἀπὸ βουλγαρικὴ πίεση θὰ γίνονταν ἐξαρχικοί. Μὲ τὴν ἄρνηση τοῦ Πατριάρχου τὸ ζήτημα τῆς ἐπιρροῆς τῶν δύο ἐκκλησιῶν στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη ἔμεινε μετέωρο.

Τὸ ζήτημα αὐτό, ποὺ στὴν οὐσία του ἦταν ἐθνικό, συνδέεται στενὰ μὲ τὸ καίριο ζήτημα τῶν ζωνῶν ἐπιρροῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους στὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία¹¹. Οἱ ἑδαφικὲς τους βλέψεις διέφεραν τόσο πολὺ πού, γιὰ νὰ ἐπιτευχθῇ συμφωνία, ὅταν ὑπογράφηκε ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ συνθήκη συμμαχίας στίς 30 Μαΐου 1912, παραλείφθηκε ὁλότελα ὁ καθορισμὸς ἑδαφικῶν διεκδικήσεων. Ὅταν λοιπὸν κηρύχθηκε ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος στίς 18 Ὀκτωβρίου 1912, δὲν ὑπῆρχε σχέδιο διακανονισμοῦ οὔτε τῶν ὁρίων τῆς πατριαρχικῆς καὶ τῆς ἐξαρχικῆς ἐπιρροῆς, οὔτε τῶν ἑδαφικῶν διεκδικήσεων τῶν δύο κρατῶν. Ὁ ἑλληνικὸς καὶ ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς ἀπέσπασαν ὅσα ἐδάφη μπορούσαν ἀπὸ τὴ διαμελιζόμενη Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία. Ἀπὸ ἐκκλησιαστικὴ ἄποψη ἔξ ἄλλου οἱ πληθυσμοὶ τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν θὰ ὑπάγονταν τελικὰ στίς αὐτοκέφαλες ἐκκλησίες τῶν χωρῶν, στίς ὁποῖες θὰ ἐπιδικάζονταν ἀπὸ τὴ συνθήκη εἰρήνης.

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1912, κάτω ἀπὸ συνθήκες δραματικές, ὁ Ἐξάρχος Ἰωσήφ (1877 - 1915)¹² ἀνανέωσε τὸ αἶτημά του γιὰ ἄρση τοῦ σχίσματος. Τὸ ἐπεισόδιο ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πολιτικὴ ἱστορία, γιατί δείχνει καθαρὰ τὴ στάση τῶν δύο ἐθνοτήτων μπροστὰ σὲ μιὰ ἐνδεχόμενη

10. Βλ. ὑπόμνημα Ἰ. Δραγούμη· ἀν. σημ. 5.

11. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὰ 1867, στίς διαπραγματεύσεις μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΙΣΤ' καὶ τοῦ Ignatiev γιὰ τὴ δημιουργία αὐτοκέφαλης Βουλγαρικῆς ἐκκλησίας προβλέπονταν ἑδαφικὰ ὅρια ἀνάμεσα στὴ Nish, τὸν Εὐξείνιο Πόντο, τὸν Αἴμο καὶ τὸ Δούναβη. Οἱ Βούλγαροι ὅμως ἀπέρριψαν τὰ ὅρια αὐτά· βλ. Stavrianos, ἔνθ' ἀν. σ. 62.

12. Ὁ Ἰωσήφ (1840 - 1915) ὁ δευτέρος Ἐξάρχος τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας μετὰ ἀπὸ σπουδὰς στὸ Παρίσι ἄρχισε τὴν καριέρα του σὰν νομικός. Κληρικὸς ἔγινε στὰ 1872· στὰ 1876 ἔγινε μητροπολίτης Λόφτσε καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο Ἐξάρχος. Ἐγκαταστάθηκε στὴ Φιλιππούπολη ἀπὸ ὅπου διηύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ στὴ Βουλγαρία καὶ στὴν Αὐτοκρατορία. Ἦρθε σὲ συχνὲς συγκρούσεις μὲ τὴ Βουλγαρικὴ Κυβέρνηση, ἰδίως μὲ τὸν Σταμπούλωφ, πάνω στίς ἐξουσίες τῆς ἐκκλησίας στὴ Βουλγαρία. Ὅταν ξαναγύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπιδίωξε συνεννόηση μὲ τὸν Πατριάρχη. Μετὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, τὸ 1913 ἐγκαταστάθηκε στὴ Σόφια, ὅπου πέθανε τὸ 1915.

ἀκραία λύση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος μέ τήν ἐπικράτηση τῶν βουλγαρικῶν ὀπλῶν καί τήν κατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Στίς ἀρχές Νοεμβρίου ἡ πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως στά χέρια τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ φαινόταν ζήτημα ἡμερῶν. Ἡ τουρκική ἀμυντική γραμμή στή Θράκη κατέρρεε καί οἱ Βούλγαροι προχωροῦσαν πρὸς τήν Τσατάλτζα. Ὁ Φερδινάνδος τῆς Βουλγαρίας ἐβλεπε τὸ ὄνειρό του γιὰ τήν ἀναβίωση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας νὰ υλοποιῆται καί ἐπιθυμοῦσε νὰ ψαλῇ δοξολογία στήν Ἀγ. Σοφία¹³.

Οἱ συνθήκες φαίνονταν κατάλληλες γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ σχίσματος. Στίς ἀρχές Νοεμβρίου ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' ¹⁴ δέχτηκε τὴν ἐπίσκεψη τοῦ γραμματέα τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη, τοῦ ἐπιφορτισμένου μέ τὰ ἐκκλησιαστικά, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ τοῦ ἐξέθεσε τὰ μέτρα ποὺ θὰ ἔπαιρναν οἱ κυβερνήτες τῶν πλοίων τῶν Δυνάμεων γιὰ νὰ προλάβουν σφαγὲς τῶν χριστιανῶν καί νὰ διασώσουν τὸ Πατριαρχεῖο, ἂν οἱ Τοῦρκοι ξεσπάσουν σὲ βιαιότητες, τοῦ εἶπε ὅτι ὁ βουλγαρικός στρατὸς ἐπρόκειτο νὰ εἰσέλθῃ στήν Κωνσταντινούπολη καί νὰ ὀδηγήσῃ τὸν Πατριάρχη στήν Ἀγία Σοφία γιὰ νὰ ἱεουργήσῃ. Στὴ συνέχεια τοῦ ὑπέδειξε ὅτι μέ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἔπρεπε νὰ ἄρῃ τὸ σχίσμα. Στίς 11 Νοεμβρίου ἔστειλε παρόμοιο μήνυμα στὸν Πατριάρχη καί ὁ Ἐξάρχος. Εἶπε στὸν ἀπεσταλμένο τοῦ Ἰωακείμ Ἑλληνα βουλευτὴ Ο. Χωναῖο ὅτι σὲ τρεῖς τέσσερες μέρες ὁ βουλγαρικός στρατὸς θὰ ἦταν στήν Πόλη καί θὰ ἤθελε νὰ γίνῃ λειτουργία στήν Ἀγία Σοφία¹⁵. Ὁ Ἐξάρχος ἀναγνώριζε ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη ἦταν πόλη

13. E. C. H e l m r e i c h, The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912 - 1913, New York 1969 (1938) σ. 201.

14. Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' (1878 - 84 καί 1901 - 1912), ἀπὸ τίς σημαντικότερες μορφές ποὺ ἀνέβηκαν στὸν Πατριαρχικὸ θρόνο ἦταν ἐνεργητικός καί δραστήριος καί υποστήριξε μέ ζῆλο τὴν ὑπόθεση τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας καί τοῦ ἐλληνισμοῦ σχεδὸν πάντα σὲ σύμπνοια μέ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση. Μητροπολίτης Βάρνας (1864 - 74) καί Θεσσαλονίκης (1874 - 78) μέ γνώσεις τουρκικῆς, βλαχικῆς καί γερμανικῆς, εἶχε ἀγαθὲς σχέσεις μέ τὴ Ρωσικὴ ἐκκλησία χωρὶς ὅμως νὰ παραμελεῖ τὰ ἐλληνικὰ συμφέροντα. Ἐπιχείρησε νὰ διαρρυθμίσῃ καί νὰ βελτιώσῃ τὸν ὀρθόδοξο κληρὸ, ἀλλὰ ἡ δεξυτέτα τοῦ χαρακτῆρα του τὸν ἔφερε σὲ σύγκρουση μέ μεγάλη μερίδα τῶν κληρικῶν. Τὸ 1884 παραιτήθηκε καί ιδιώτευσε στὸ Bogaz - Köy τοῦ Βοσπόρου. Στὴ δεύτερη φάση τῆς Πατριαρχείας του ἡ κριτικὴ ἐναντίον του ἦταν ἐντονώτατη. Πέθανε στίς 13/26 Νοεμβρίου 1912.

15. Τὴν εἰσοδὸ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ στήν Πόλη τὴν περίμενε μέ συγκίνηση καί ὁ Ἰωακείμ Γ'. Δὲν γνωρίζουμε τί σκεφτόταν γιὰ τίς πολιτικές τῆς συνέπειες καί γιὰ τὴν τύχη τοῦ Πατριαρχείου στήν περίπτωση αὐτή, ἀλλὰ ἡ μαρτυρία τοῦ Μ. Ι. Γεδεών, (Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ, 1800 - 1863 - 1913, Ἀθήνα 1934 σ. 283) ὅτι ὁ Πατριάρχης δεόταν μέ δάκρυα στὰ μάτια «Ἔτι δεόμεθα καί ὑπὲρ τοῦ καταξιῶσαι ἡμᾶς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν ἱεουργῆσαι ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ», αὐτὸ ὑπο-

κατ' ἐξοχήν ἐλληνική καὶ ὅτι ἔπρεπε ὁ Πατριάρχης νὰ προΐσταται στὴ λειτουργία· γιὰ νὰ μὴ δυσανεστηθῇ ὅμως τὸ βουλγαρικό Ἔθνος μὲ τὸν παραγκωνισμό τοῦ Ἐξάρχου, θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ διαρρυθμισθῇ τὸ ζήτημα τοῦ σχίσματος γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ συμμετάσχῃ καὶ αὐτὸς στὴ λειτουργία. Ὁ Χωναῖος ἀπάντησε ὅτι ἡ ἄρση τοῦ σχίσματος θὰ ἀπαιτοῦσε χρόνο, ἀλλὰ θὰ μποροῦσε νὰ παρευρεθῇ ὁ Ἐξαρχος χωρὶς νὰ συμπράξῃ. Ὁ Ἰωσήφ ὅμως ἐπέμεινε καὶ ὑπέδειξε ὅτι ἦταν διατεθειμένος νὰ μεταβῇ μὲ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐξαρχίας στὸν Πατριάρχη λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ λειτουργία καὶ νὰ ζητήσῃ προφορική ἢ ἔγγραφη συγγνώμη, πράγμα ποὺ θὰ ἄρκοῦσε. Τὴν ἴδια μέρα ὁ Πατριάρχης ἔφερε τὴν πρόταση τοῦ Ρώσου γραμματέα στὴν Ἱερὰ Σύνοδο, ποὺ ἀποφάσισε νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος καὶ νὰ ἐνεργήσῃ στὸ μέλλον ἀνάλογα μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων¹⁶.

Οἱ ὁδηγίες τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, διατυπωμένες ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Λ. Κορομηλά¹⁷, ἦταν κατηγορηματικές: Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἦταν σύμφωνη μὲ τὸν Πατριάρχη σχετικὰ μὲ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος. Ἀναφορικά ὅμως μὲ τὴν ἀπαίτηση τοῦ Ἐξάρχου νὰ συμπράξῃ στὴ λειτουργία, ἔπρεπε νὰ προσέξῃ ἰδιαίτερα ὁ Πατριάρχης νὰ ἀποφύγῃ κάθε συμβιβασμὸ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῇ σὰν *de facto* ἀναγνώριση δικαιωμάτων στὴν Ἐξαρχία. Μόνο ὁ Πατριάρχης, σὰν ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ καθαγιασθῇ τὸ ναό. Θὰ ἦταν προτιμότερο, συνεχίζει ὁ Κορομηλᾶς, νὰ μποῦν οἱ ἐξαρχικοὶ μὲ τὴ βία στὸ ναό, παρά νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ ἡ εἴσοδος μετὰ

δηλώνει. Ὁ Ἰωακείμ ἦταν ἐνθερμος ὁπαδὸς τῆς ἐλληνοβουλγαρικῆς φιλίας καὶ ὁ θάνατός του θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐξαρχικοὺς σὰν μεγάλη ἀπώλεια. (Βλ. Ρ. Νικόν, ἐνθ' ἂν.).

16. Ἄ. Τζαννέτος (Κωνσταντῖνα) πρὸς Λ. Κορομηλᾶ (Ἀθήνα), τηλ. Κωνσταντῖνα 31/13 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου (Κων/πολη) πρὸς Λ. Κορομηλᾶ, Κων/πολις 29/12 Νοεμβρίου 1912 : ΑΥΕ 1912 ΑΑΚ Γ' Α/5/33323.

17. Ὁ Λάμπρος Κορομηλᾶς (1854 - 1923) μετὰ ἀπὸ φυσικομαθηματικές καὶ πολιτικές σπουδὲς στὴ Γερμανία καὶ στὴ Γαλλία ἐγίνε στὴν Ἀθήνα Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, Γεν. Γραμματέας τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν· γιὰ ἓνα διάστημα μέχρι τὸ 1888 δημοσιογράφησε. Ἀφοῦ πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔμαθε τουρκικὰ καὶ μελέτησε τὴν Ὀθωμανικὴ διοίκηση, διορίσθηκε Γεν. Πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1904. Στὴ πρώτη αὐτὴ θέση τῆς διπλωματικῆς του καριέρας ἀναδείχθηκε σὰν σημαντικὸς παράγων τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα. Τὸ 1907 ἐγίνε πρεσβευτὴς στὴ Washington ἀπ' ὅπου γύρισε τὸ 1910 καὶ ἀνέλαβε τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν στὴν Κυβέρνηση Βενιζέλου, θέση στὴν ὁποία διέπρεψε. Στὴν κρίσιμη περίοδο ἀπὸ τὸ Μάιο 1912 ὡς τὸν Αὐγούστο 1913 ἦταν Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν. Ἀπὸ τὸ 1913 ὡς τὸ 1920 ἦταν Πρεσβευτὴς στὴ Ρώμη. Ἀφοῦ παραιτήθηκε πῆγε στὴν Washington ὅπου πέθανε τὸ 1923.

ἀπὸ διακανονισμό ποὺ θὰ τοὺς ἀναγνώριζε δικαιώματα. Ἄν πάλι ὁ Πατριάρχης δὲν μπορούσε νὰ ἀποφύγῃ τὸν καθαγιασμό, καταλήγει ὁ Κορομηλάς, καὶ ἂν ὁ Ἐξάρχος, μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν βουλγαρικῶν ὄπλων, ἐπέμενε νὰ συμπράξῃ, θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ προσκληθοῦν γιὰ νὰ συμπράξουν καὶ ὅλοι οἱ προϋστάμενοι τῶν Ὁρθοδόξων ἐκκλησιῶν ποὺ βρίσκονταν στὴν Κωνσταντινούπολη¹⁸. Οἱ ὁδηγίες ὅμως αὐτές ἐφθασαν στὸν Ἕλληνα ἀντιπρόσωπο στὴν Πόλη Εὐθ. Κανελλόπουλο καθυστερημένα, στίς 5/18 Νοεμβρίου¹⁹. Γι' αὐτὸ στίς μέρες ποὺ προηγήθηκαν οἱ διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Ἐξάρχο συνεχίσθηκαν κατὰ τὴν κρίση τοῦ Πατριάρχῃ Ἰωακείμ Γ'. Ὁ Πατριάρχης ἀπέρριψε τὴν αἴτηση τοῦ Ἐξάρχου νὰ συμπράξῃ στὴ λειτουργία ἀφοῦ προηγουμένως ζητήσῃ συγγνώμη. Ὁ Ἰωακείμ δεχόταν νὰ τοῦ στείλῃ ὁ Ἐξάρχος λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ λειτουργία ἐπιστολή, μὲ τὴν ὁποία νὰ ζητῇ νὰ παρακολουθήσῃ τὸν Πατριάρχη στὸ ναὸ καὶ νὰ μείνῃ γιὰ ἀργότερα ἢ ἐπίλυση τοῦ ζητήματος²⁰. Ὁ Ἐξάρχος ὅμως ἐπέμενε νὰ συμμετάσχῃ στὴ λειτουργία. Ὁ διερμηνέας τῆς Βουλγαρικῆς πρεσβείας ἐπείσμανε στὸν Κανελλόπουλο ὅτι ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ μεταβῇ ὁ Ἐξάρχος νὰ ἱεουργήσῃ μόνος του, ἂν δὲν ἐπερχόταν συνεννόηση μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Στὴν ἀμνηχανία του ὁ Πατριάρχης ζήτησε τὴ συμβουλή τοῦ Κανελλόπουλου, πού, μὴ ἔχοντας λάβει ἀκόμα ὁδηγίες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τοῦ συνέστησε νὰ μὴ πάρῃ ἄμεση ἢ ἔμμεση ἀπόφαση γιὰ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος, πρὶν νὰ διασαφηνισθοῦν τὰ ἐκκρεμῇ ζητήματα : ποιά δηλαδὴ θὰ ἦταν ἡ θέση τοῦ Ἐξάρχου μετὰ τὴν εἰρήνη; θὰ ἰδρυόταν αὐτοκέφαλη Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία; καὶ πῶς θὰ ρυθμιζόταν ἡ θέση τῶν μητροπολιτῶν στίς ἐπαρχίες πού, κατὰ τὴν ἐπικείμενη συνθήκη εἰρήνης, ἐπρόκειτο νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία; Ἄν ὁ Πατριάρχης προχωροῦσε σὲ ἄρση τοῦ σχίσματος, πρὶν διακανονισθοῦν τὰ βασικὰ αὐτὰ θέματα, δὲν θὰ τοῦ ἀπέμενε κανένα ὄπλο γιὰ νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στίς βουλγαροκρατούμενες περιοχές²¹.

18. Α. Κορομηλάς (Ἀθήνα) πρὸς Ἀ. Τζαννέτο (Κωνσταντζα) γιὰ Κανελλόπουλο (Κων/πολη), ἐπεῖγον τηλ. Ἀθῆναι 1/14 Νοεμβρίου 1912 : ΑΥΕ 1912 ΑΑΚ Ι' Α/5/33323.

19. Ἀ. Τζαννέτος πρὸς Α. Κορομηλά, τηλ. Κωνσταντζα 7/20 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου πρὸς Α. Κορομηλά, Κων/πολις 5/18 Νοεμβρίου 1912 : αὐτόθι ΑΑΚ Ι' Α/5/33913.

20. Ἀ. Τζαννέτος πρὸς Α. Κορομηλά, τηλ. Κωνσταντζα 2/15 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου πρὸς Α. Κορομηλά, Κων/πολις 31/13 Νοεμβρίου 1912 : αὐτόθι ΑΑΚ Ι' Α/5/33368.

21. Ἀ. Τζαννέτος πρὸς Α. Κορομηλά, τηλ. Κωνσταντζα 4/17 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου πρὸς Α. Κορομηλά, Κων/πολις 3/16 Νοεμβρίου 1912 : αὐτόθι ΑΑΚ Ι' Α/5/33636.

Ὁ Ἐξάρχος Ἰωσήφ ἔφτασε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆ σκοπιά του σὲ παρόμοιο συμπέρασμα. Κατάλαβε ὅτι ἡ βουλγαρική εἴσοδος στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν ἦταν πιά δυνατή. Ἡ Ρωσία μὴνυσε στὴ Βουλγαρική Κυβέρνηση καὶ στὴν Ἐξαρχία ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη οἱ Βούλγαροι κατόρθωναν νὰ πάρουν τὴν Πόλη, ἡ παραμονὴ τους θὰ ἦταν προσωρινή, γιὰτὶ εἶχε ἀποφασισθῇ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη θὰ παρέμενε τουρκική²². Τὸ ζήτημα ἔκρινε τελεσίδικα ἡ ἥττα τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ στὴ μάχη τῆς Τσατάλτζας, στίς 18 μὲ 21 Νοεμβρίου. Λίγες μέρες πρὶν ὁ Ἐξάρχος εἶχε δηλώσει στὸ Πατριαρχεῖο ὅτι οἱ διαφιλονεικούμενες περιοχὲς θὰ διανέμονταν ἀνάμεσα στίς δύο χῶρες μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ἄρα θὰ ὑπάγονταν καὶ στίς ἐκκλησίες τῶν χωρῶν αὐτῶν. Τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς θὰ λυνόταν ἔτσι, ἐπομένως ὁ ἴδιος ὁ Ἐξάρχος δὲν θὰ εἶχε λόγο ὑπάρξεως στὴν Αὐτοκρατορία καὶ ἡ τυπικὴ πιά ἄρση τοῦ σχίσματος θὰ εἶχε δευτερεύουσα σημασία²³.

Πραγματικὰ ὁ Ἰωσήφ ἀποσύρθηκε στὴ Σόφια καὶ ἡ Βουλγαρική Κυβέρνηση ἔπαυσε πιά νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος. Στὴ συνδιάσκεψη τοῦ Βουκουρεστίου μετὰ τὴν ἥττα τῆς Βουλγαρίας στὸ Β' Βαλκανικὸ πόλεμο ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα πρότεινε τὴν προσωρινὴ λύση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ προβλήματος στίς προσαρτημένες περιοχὲς μὲ βάση τὸ ἐκκλησιαστικὸ status quo καὶ στὴ συνέχεια τὴν ἀνάληψη διαπραγματεύσεων γιὰ τὸν ὁριστικὸ διακανονισμό τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ βουλγαρική ὁμως ἀντιπροσωπεῖα δὲν ἔκρινε τὴ στιγμὴ κατάλληλη καὶ τὸ ζήτημα ἔμεινε ἄλυτο²⁴.

Ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου ἐπέβαλε στὴ Βουλγαρία τοὺς ὅρους τῶν νικητῶν. Τοὺς ὅρους αὐτοὺς ἡ νέα αὐστρόφιλη Βουλγαρική Κυβέρνηση²⁵ ἔθεσε σὰν σκοπὸ νὰ ἀνατρέψη, πρῶτα μὲ τὴν προσπάθεια νὰ ἐπιτύχῃ ἀναθεώρηση τῆς συνθήκης καὶ ἀργότερα μὲ τὴ σύμπραξη τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας στὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμο. Γιὰ πολλὰ λοιπὸν χρόνια ἡ πολιτικὴ τῆς ἐλληνοβουλγαρικῆς προσεγγίσεως ἐγκατα-

22. Ἄ. Τζαννέτος πρὸς Α. Κορομηλά, τηλ. Κωνσταντῖα 7/20 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου πρὸς Α. Κορομηλά, Κων/πολις 5/18 Νοεμβρίου 1912· αὐτόθι ΑΑΚ Ι' Α/5/33913· Ε. C. Helmreich, ἔνθ' ἂν. σ. 201.

23. Ἄ. Τζαννέτος πρὸς Α. Κορομηλά, τηλ. Κωνσταντῖα 4/17 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου πρὸς Α. Κορομηλά, Κων/πολις 3/16 Νοεμβρίου 1912 : ΑΥΕ 1912 ΑΑΚ Ι' Α/5/33607.

24. Πρακτικὰ συνδιασκέψεως Βουκουρεστίου· Πρακτικὸ συνεδριάσεως ἀρ. 10. FO. 371/1836 , 37370/31950/12/44.

25. Τίς ρωσόφιλες κυβερνήσεις τοῦ Gueson καὶ τοῦ Danev διαδέχθηκε στίς 17 Ἰουλίου 1913 ἡ αὐστρόφιλη τοῦ Radoslavov, ποὺ ἔμεινε στὴν ἐξουσία μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1918.

λείφθηκε καὶ μαζί μὲ αὐτὴν κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος. Μόλις στὰ 1930 - 34 μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς νέας συνεννοήσεως τῶν Βαλκανικῶν Κρατῶν ἀνανεώθηκε ἡ προσπάθεια αὐτὴ χωρὶς ὅμως ἀποτέλεσμα. Ἡ τύχη τῆς ἄρσεως τοῦ σχίσματος ἀκολούθησε σὲ γενικὲς γραμμὲς τὶς διακυμάνσεις τῶν ἐλληνοβουλγαρικῶν σχέσεων κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου. Ἀμοιβαία δυσπιστία ἐμπόδιζε τὴν πραγματοποίησή της. Τελικὰ ἡ ἄρση ἐπιτεύχθηκε μόλις τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1945, ὅταν ἡ Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία εἶχε πιά πάψει νὰ εἶναι φορέας ἐθνικῆς πολιτικῆς ²⁶.

26. Γιὰ τὶς σχετικὲς διαπραγματεύσεις βλ. Β. Μουστάκη, «Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. Γ' σ. 1019 καὶ Γ. Κονιδάρη, *Ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ σχίσματος*, Ἀθῆναι 1958.